

УДК 002.2(477=411.16):347.78(091):069.5(4Укр-4Хме)

Уфимцева Надія Сергіївна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7124-2037>

аспірантка,

кафедра історії,

Національний університет «Києво-Могилянська академія»,

Київ, Україна

e-mail: nadia.ufimtseva@gmail.com

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЙ ЄВРЕЙСЬКИХ ДРУКОВАНИХ КНИГ (НА ПРИКЛАДІ КОЛЕКЦІЙ ІЗ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА)

Аналіз радянської політики і практики щодо «єврейських книг, що не мають цінності», дозволяє визначити обставини, які впливали на формування та збереження колекцій єврейських друкованих книг. Важливими елементами дослідження провенансу та історії формування сучасних колекцій є також власницькі шрифтові знаки та архівні позначки на книгах.

Ключові слова: провенанс, книгозбірні, єврейські книжки, антирелігійна політика Радянського Союзу, архіви.

У музеях і бібліотеках України зберігаються колекції єврейських друкованих книг. Їхнє формування відбувалось протягом тривалого часу та під впливом різних історичних і політичних подій, залежало від волі та рішень людей, у руках яких вони опинялись. Дослідження провенансу таких колекцій, їхнього походження часом стають одним із найскладніших дослідницьких питань. Проте вивчення історії формування дозволяє віднайти нові сторінки з історії окремих єврейських громад чи персоналій, дослідити місцеві практики та події, пов'язані з вилученням і збереженням єврейських книг у 1930-х рр.

Вилучення і конфіскації майна єврейських релігійних громад, у тому числі літератури, відбувалось у рамках кількох етапів більшовицької політики. На початку 1920-х рр. в Україні почала роботу Єврейська історико-етнографічна комісія, метою якої було збирання і систематизація єврейських архівів. Зусиллями членів комісії було зібрано або скопійовано колекції документів про життя євреїв у Російській імперії, освіту, книгодрукування та цензуру, погроми, сіоністський рух та ін. Проте в 1929 р. комісію було ліквідовано.

З іншого боку, у 1921–1922 рр. під час державної кампанії з конфіскації будівель синагог і молитовних будинків проводилась і інвентуризація майна релігійних громад із подальшим вилучення золотих та срібних культових предметів із релігійних установ. Конфіскація нерухомого майна пояснювалась нестачею будівель для створення в них клубів, бібліотек, будинків культури та спортивних секцій тощо для робітників, а цінних предметів – потребою допомоги голодуючим. У багатьох містах ці дії викликали активний спротив віруючих. Зрештою, чимало конфіскованих цінностей було втрачено назавжди.

На початку 1930-х рр. було поновлено вилучення срібних ритуальних предметів. Щоправда, на цьому етапі ця реквізиція пояснювалась необхідністю зберегти пам'ятки єврейської культури та історії. У середині 1930-х рр. також відбувалась кампанія з конфіскації майна та документів вже в окремих громадян.

Відповідно до постанови ВУЦВК УСРР «Про Центральне архівне управління УСРР» від 25 січня 1928 р. єврейські книги, що не мали цінності, усі матеріали з єврейських установ, організацій, товариств тощо, а також приватні архіви та зібрання підлягали передачі до окружного архіву, а згодом у Київський центральний історичний архів (КЦІА), де наприкінці 1928 р. почала діяти окрема єврейська секція. У той самий час місцеві обласні архіви виявились неспроможними прийняти таку величезну кількість єврейських документів, ще й систематизувати їх перед відправкою до Києва. Тому питання збереження вилучених книг залишалося на розсуд цих установ. Багато книг

було утилізовано, викинуто або просто зникло під час процесу конфіскації. Окрім того, один із керівників єврейської секції КЦІА І. Хінчин описує жахливий стан архівів у Житомирі та Бердичеві, де від частини документів залишились лише обкладинки, а самі документи було використано для розпалювання грубок, як папір для записів тощо.

У подальшому через евакуацію архівів у роки Другої світової війни, через кампанії з утилізації документів, їхнє зберігання в непристосованих приміщеннях, недбальство, нестачу кваліфікованих кадрів чимало документів із єврейської історії та культури в архівах було втрачено чи знищено.

Так само в Кам'янці-Подільському, згідно з архівними документами, у 1920-х рр. частина будівель, що були у власності єврейської громади, поступово переходила до нових користувачів, перетворюючись на клуби, бібліотеки, заклади політпросвіти тощо, а станом на 1935–1936 рр. майже всі молитовні будинки та синагоги були закриті.

Здебільшого за архівними документами неможливо встановити точний перелік конфіскованого майна та його подальше розподілення. Лише в декількох справах 1930–1932 рр. про повторну реєстрацію єврейських товариств ми знаходимо опис майна цих громад. Серед переліку предметів (лавки, шафи, полиці, світильники тощо) є записи про наявність «книжек єврейських літераторов», «книг религиозного содержания» різної кількості. У цих же списках зроблено примітки за 1935–1936 рр., де вказано, що речі передано до інших, ще діючих на той час, молитовних будинків.

У 1948 р. з архівів області почали вилучати і знищувати єврейську релігійну літературу, яку було передано туди в довоєнний час. Деякі працівники архівів і рабини, які ще вели свою діяльність у той час, намагались завадити цьому процесові, звертаючись із запитом до різних інстанцій із проханням повернути цю літературу єврейським громадам. Однак книги не повернули.

У 1982–1983 рр. більш ніж 700 єврейських друкованих книг було переміщено з Державного міського архіву Кам'янця-Подільського до

Державного історичного музею-заповідника. Документальними свідченнями про це є записи в книзі надходжень та інвентарні картки у фонді, а також рукописні архівні позначки та сигнатури.

Таким чином додаткове вивчення архівних і бібліотечних позначок відкриває можливості до встановлення історії колекції чи зібрання. Звісно, враховуючи складні історичні умови формування та зберігання документальної спадщини (не лише єврейської) в Україні, інколи майже неможливо відновити «біографію» колекції в повному обсязі.

UDC 002.2(477=411.16):347.78(091):069.5(4Укр-4Хме)

Nadia Ufimtseva,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7124-2037>

PhD Student,

Department of History,

National University of Kyiv-Mohyla Academy,

Kyiv, Ukraine

e-mail: nadia.ufimtseva@gmail.com

THE HISTORY OF THE FORMATION OF COLLECTIONS OF JEWISH PRINTED BOOKS (THE CASE-STUDY OF THE COLLECTIONS FROM THE KAMIANETS-PODIL STATE HISTORICAL MUSEUM-RESERVE)

An analysis of the Soviet policy and practice regarding “Jewish books of no value” allows us to determine the circumstances that influenced the formation and preservation of collections of Jewish printed books. Proprietary bookplates and archival marks on books are important keys of research into the provenance and history of the formation of modern collections.

Keywords: provenance, book collections, Jewish books, anti-religious policy of the Soviet Union, archives